

Max Pribilla:

A VALLÁSI TÜRELEMRŐL

Gyakran mondják manapság, hogy a vallásszabadság ma már nem probléma. E felfogás szószólói úgy vélik, hogy minden vallás és felekezet egyformán értékes vagy értéktelen, és — vagy közönyből, vagy megvetésből — mindenkinek el kell jutnia a türelemhez. A katolikus Egyház a türelemnek ilyen formáját nem írhatja alá. Igényli, hogy ő a keresztény kinyilatkoztatás egyetlen igaz hordozója és sohasem fog beleegyezni, hogy az igazságot és tévedést egyformán ítéljék meg. Ez a dogmatikus intolerancia, melyből az Egyház igazi természete miatt nem engedhet, gyakran adott okot szemrehányásokra. De a valóságban minden egyház, mely komolyan veszi magát, kénytelen hangoztatni a dogmatikus intoleranciát. Tanuk erre napjaink protestáns teológusai is. Például Hans Liermann, aki Erlangenben a kánonjog professzora, így ír: „Nem lehet dogmatikus türelmet várni egyetlen egyháztól sem, mert minden egyház magát hiszi dogmájában az igazság birtokosának és erről nem mondhat le. Ha ebben a pontban enged, minden kihull a kezéből. Ettől fogva már csak relatív igazság birtoklását igényelheti, és ez nem elégséges alap az egyház számára. Az olyan egyháznak, mely elviseli dogmatikus csontrendszerének ezt a megpuhulását, előbb-utóbb el kell pusztulnia, mert illojális valódi és legmagasabb céljához. Következésképpen el kell ismerni azt a tényt, hogy minden egyház kénytelen dogmatikusan intoleráns lenni.”

A dogmatikus intoleranciát illetőleg minden katolikus egyetért, és ebben a vonatkozásban könnyen megérti más vallásos testületek tagjait. Mivel a dogmatikus intolerancia a tudomány körébe tartozik és mivel csupán az igazság és a logika elsőségét ismeri el, nem sérti senkinek igazát. A nehézségek akkor támadnak, ha a különböző vallásos testületek közti *gyakorlati viszonyt* vesszük fontolóra.

A vitatott kérdés megközelítése előtt két megjegyzést kell tennünk. Először: senki sem remélheti, hogy e kérdésre minden szempontból kielégítő megoldást találhat. Az ok nyilvánvaló. Isten azt akarja, hogy minden ember eljusson az igazság megismerésére (I. Tim. 2. 4.) és — főleg azt, hogy minden keresztény egy legyen a hitben (Ján. 17. 21.). Amíg ez be nem következik, az emberiség tökéletlen és ki nem elégítő állapotban van. Minden megoldás épp azért osztozik ebben a tökéletlenségben és elégtelenségben és nem több ideiglenes tákolmánynál; csupán kísérlet lesz azoknak a nehézségeknek megoldására vagy levezetésére, melyek az egyes ember lelkiismeretének különböző kötelességiből erednek. Tolerancia: a szó is mutatja: azt jelenti, hogy türelmet kell gyakorolni valami rossznak elviselésében.

Másodszor: az ezzel a kérdéssel foglalkozó óriási irodalom felhasználásánál minden egyes esetben meg kell vizsgálnunk az egyes szerző szempontját és meg kell néznünk, vajjon nem tévesztette-e meg eljárázásában valami célzatosság. Ez a szabály vonatkozik a katolikus teológusok nyilatkozataira, sőt még az egyházi tekintély egyes megnyilat-

kozásaira is. Vizsgálódásunk tárgya így azonos változó elemet is foglal magában, mely befolyást gyakorol — legnagyobbrészt nem is tudatosan — a teoretikus elvek kialakítására. Ezért élesen különbséget kell tennünk, hogy mi az Egyháznak szorosán vett tanítása és mi csupán a történelmi helyzet teoretikus visszhangja, mi az a hatás, amitől még kimagasló teológusok is csak ügyyel-bajjal tudnak szabadulni. Mert a teológusok is koruk gyermekei.

A történelem azt mutatja, hogy bár az Egyház tanítása a polgári türelemről lényegileg változatlan maradt, gyakorlati állásfoglalása más vallási testületekkel szemben az idők folyamán változott. Az ősegyház csak szellemi fegyverekkel küzdhetett és örült, ha a pogány állam eltűrtte. Mikor Konstantin szabadságot adott neki és mikor egyre inkább a Birodalom uralkodó vallásává lett, az Egyház akkor is ragaszkodott eredeti álláspontjához egészen a tizenharmadik századig, noha a császárok a Birodalom egységének megőrzése érdekében gyakran alkalmaztak erőszakot, az ariánus császárok a katolikusok ellen, a katolikus császárok az ariánusok és más eretnekek ellen. A korszellem, továbbá a világi és egyházi hatalom szoros összefonódása következtében a katolikus igazságtól való minden eltávolodást az állam elleni támadásnak tekintettek és ennek megfelelően büntették.

A középkor derekán megjelent az inkvizíció, mely az Egyház helyeslésével vagy rendeletére használta a börtönt, a kínzást és a halálbüntetést az eretnekek ellen. A reformáció után mind a katolikusok, mind a protestánsok a territoriális elvet (*cujus regio, ejus religio*) alkalmazták és az Egyház dicsérte azokat a fejedelmeket, akik az ellenreformációt erőszakosan hajtották végre. Amint az elvilágiasodás, a felvilágosodás és a liberalizmus növekedtével erőteljes igény támadt a vallásszabadság után, az Egyház legfőbb tekintélyei, különösen XVI. Gergely és IX. Pius, határozottan szembeszálltak ezzel az elvvel és következményével, az államot és az Egyházat régebben összekapcsoló kötelek lazulásával. De később XIII. Leó hozzátette, hogy az Egyház azokat az államférfiakat, akik a közjóra való tekintettel eltűrték a különböző vallásfelekezeteket, *nem emiatt ítélte el (Immortale Dei enciklika, 1885.)*. Az 1917-ben megjelent új egyházi törvénykönyv semmit sem szól a vallásszabadságról és türelemről, de az 1351. kánon megállapítja, hogy *senkit sem szabad akarata ellenére a katolikus igazság elfogadására kényszeríteni*.

E rövid összefoglalásból nagyon jelentős megfontolások származnak. A klasszikus kor vége óta az Egyház általában törekedett egységet kiépíteni az állammal olyan szorosán, ahogy csak lehetséges volt és szívesen elfogadta annak támogatását munkája előmozdítására és védelmét támadások ellen. Ez az állami támogatás az Egyháznak sok előnyt szerzett és megkönnyítette terjeszkedését. De gyakran megakadályozta szabad fejlődésében, szerfölött belebonyolította a világi ügyekbe és az emberek szemében az állam szolgájának tüntette fel. Lehet, hogy ez a külső támogatás segítette kialakulásra azt a keresztény típust, mely nem tud megállni saját lábán, mely nem tud küzdeni, amely a megpróbáltatás órájában elgyengül, vagy el is bukik — a csak névleges keresztényt.

Más oldalról, a teljes vallásszabadság, segítette kifejlődni az Egyház erejét. Minndenesetre láthatjuk: a mult történetének áttekintése nem kell, hogy korlátozza és befolyásolja mai nézeteinket a különböző vallási tés-tületekhez való viszony tekintetében. Vonatkozik ez különösen az inkvizícióra, amelyet oly gyakran vetettek szemünkre efféle vitákban.

Az inkvizíció története még további kutatásokat igényel. A mult-ban eltúlozták és eltorzították, mert elfogultan bírálták, vagy egészen elhanyagolták a kor sajátos körülményeit. De további kutatások sem változtattak azon a tényen, hogy az inkvizíció az emberiség és az Egyház életének tragikus eseménye volt ugyan, — de az Egyház fegyelmi kódexének nem volt lényeges eleme. Mindamellett megvádoltak bennünket, hogy az inkvizíció a katolikus dogmában gyökerezik. Ezzel a váddal együtt jár a gyanakvás, hogy ha a kereszténység újból katolikkussá válnék, az Egyház ismét kényszer-intézmény lenne, visszatérne az üldözés és vége lenne a vallási türelemnek. Ismeretes Nietzsche mondása: „A mai keresztényeket megégetésunktől nem emberszeretetiük tartja vissza, hanem az, hogy az emberszeretet hatalom nélkül való.” Harnack is sokban hasonlóan így vélekedik: „Rögtön újra kitör, az üldözés, amint a katolikus egyháznak lesz elég ereje; az egyháztól és a hitbeli engedelmességről való felfogás követeli, hogy az üldözésnek helyt adjon. Ágoston *Coge intraré*-ja nem túlzása a katolikus kötelességnek, hanem következménye. Mi mást tehet az Egyház, mely tévedhetetlenséget igényel, mely kinyilatkoztatott dogmára alapozza magát és kijelenti, hogy a Katolikus Egyházhoz való tartozás feltétele annak, hogy valaki e világon keresztény legyen, a túlvilágon pedig üdvözüljön? A lelkek iránti könyörületességből kell kényszer-intézménynek lennie.” Meg kell engedni, hogy még katolikusok is vannak, akik így érvelnek.

Vizsgáljuk meg alaposabban ezt a csavaros bizonyítást, mert ez nemcsak az Egyház multjára, hanem jövőjére is utal. Először is Harnack mellőzi azt aényt, hogy a katolikus tanítás szerint a katolikus Egyház látható tagsága csak annak szükséges eszköz az üdvösségre, aki az Egyházat ismeri a Krisztustól alapított egyetlen üdvösségre vezető intézménynek; — annak számára, aki nem saját hibájából nem így gondolkodik, vannak más utak is az üdvözülésre. Másodszor: lehetséges, hogy az Egyház megtanulta a történelemből, hogy lelki dolgokban a kényszer nemcsak helytelen, hanem hosszú távlatban hatástalan is. Egy szellemi mozgalom titokban is terjedhet és, ha gyengül az üldözés, alkalmas pillanatban újult erővel törhet ki. Harmadszor: Istent sem tévedhetetlensége, sem kegyessége, sem mindenhatósága nem akadályozza, hogy jóra és rosszra egyaránt sütni engedje a napot — és az Egyház sok század óta nem égetett eretnekeket, noha lett volna rá hatalma.

De van itt még egy fontos szempont. A középkor óta az emberiség egyre jobban értékeli a lelkiismeret jogait, a téves lelkiismeretét is. De a felvilágosodottabbak már a középkorban látták, hogy az eretnekséget nem a tévedés teszi, hanem súlyos személyes bűn (*pertinacia*). Szent Ágoston azt mondja, hogy azok, akik eretnek vallási szemléletet vesznek át szüleiktől és azt belső meggyőződésből igaznak tartják, nem so-

rolhatók az eretnekek közé és hogy hinni azt, amit az eretnekek hisznek, semmiképp sem ugyanaz, mint eretneknek lenni. Ha a pusztá tévedés elegendő lenne az eretnekséghez, akkor — amint Nagy Albert ironikusan megjegyzi — nem egy inkvizitorának magát kellett volna megégettetnie, hiszen volt egy csomó dolog, amit ugyan ők maguk sem jól tudtak.

Ennek ellenére olyan eretnekek, akik nem saját hibájukból tévedtek, nem játszottak nagy szerepet az inkvizíció annaleseiben. A sommás és gyakran elhamarkodott törvényes eljárások nem igen hagynak helyet az olyan nehezen mérlegelhető megkülönböztetések számára, amelyekkel meg lehet határozni egy ember lelkiismeretét, főleg olyan emberét, aki tévedett ugyan, de kereste az igazságot. Mindég nehéz lesz emberi törvényszék számára különbséget tenni formális és materiális eretnekek között, és a legcsekélyebb biztosíték sincs arra, hogy a jövő világ inkvizitora jobban fogja ellátni feladatát, mint a múlté. Az Egyház jól fogja tenni, ha az ilyen döntést Istenre bizza (Mt. 13, 29.; I. Kor. 4, 5.). Igaz, hogy az inkvizíció megóvta vagy helyreállította a katolikus választást a világ sok részén, de olyan lelki kényszert hozott magával, melynek szerencsétlen következményeit még ma is érzi. Mindenesetre az inkvizíció története olyan árnyat borított az Egyházra, hogy számára nem lehet nehéz teljességgel lemondani a lelki dolgokban való erőszak alkalmazásáról.

Az Egyház fejlődését nemcsak elvek határozzák meg, hanem a korviszonyok is. A középkor elmúlt, de sok katolikus ma is sóvárog utána. Ezek gyakran kiábrándulnának, ha hirtelenében oda kerülnének vissza! Egy múlt kor utáni sóhajtozás és tarthatatlan pozíciók védelmezése helyett jobb — és ez az egyetlen helyes álláspont — felbecsülni az új helyzetet és felhasználni az előnyöket, amiket kínál. Olyan korszakhoz közeledünk, mikor minden erkölcsi érzékkel bíró ember alapján elveti a kényszert szellemi, különösen pedig vallási dolgokban. Csak áldás lehet az Egyházra, ha ő is támogatja a lelkiismereti és vallásszabadságot és lemond a kényszerről ott is, ahol elegendő hatalma volna rá. De nagyon ártana tekintélyének és ugyanakkor reménytelen harcra sodorná, ha bárhol is kellenélül, mint valami visszavonható dolgot, kezelne a türelmet; az Egyház is alá van vetve az igazságnak: *Fata volentem ducunt, nolentem trahunt*. Ezt az érvelést gyakorlati megfontolások is támogatják. Az Egyház nemcsak katolikus országokban gyakorolja miszsióját, hanem protestánsok, mohamedánok és pogányok között is, és sikere nagy mértékben függ ezek igazságérzésétől és jóakaratótól. A katolikus Egyház világegyház, elveit és módszereit az egész világ éles kritikával figyeli; ami vele egy országban történik, annak visszahatása van minden országban. Ezért az Egyház nem igen teheti, hogy az egyik országban megköveteli a vallásszabadságot mint jogot és egy másikban megtagadja aszerint, amint a katolikusok többségben vagy kisebbségben vannak. Gyakran felhasználják a katolikus Egyház ellen azt a mondatot, melyet állítólag Louis Veuillot, a francia katolikusok vezére mondott liberális ellenfeleinek: „Ha kisebbség vagyunk, szabadságot követelünk ma-

gunknak a ti elveitek szerint; ha többség vagyunk, elutasítjuk a szabadságot a mi elveink szerint." Valóságban Veuillot sohasem használta ezeket a szavakat. Ez a mondas Maculay-nek az Edinburgh Review-ben (1835. júl., 304. l.) tett egy szarkasztikus megjegyzésére megy vissza: „Minden türelmetlen ember azt mondja ellenfelének: „Nekem van igazam és te tévedsz. Ha te vagy az erősebb, túrnöd kell engem, mert kötelességed túrni az igazságot. De ha én vagyok az erősebb, én üldözni foglak téged, mert nekem kötelességem üldözni a tévedést.”

Mikor az Egyház hatalmának tetőpontján állt s az inkvizíció javában működött, IX. Gergely ettől nagyon is különböző elvet hirdetett 1233. április 6-án Franciaország püspökeihez intézett levelében. Azt kívánta, hogy a keresztények olyan szívesek legyenek a zsidókhoz, amilyen szívességet a pogány országokban szeretnének maguknak. Csak nem-katolikus keresztény-t kell tennünk a zsidók és pogányok helyébe és kezünkben van a helyes magatartás kulcsa. IX. Gergelynek ez a tanítása egyszersmind világossá teszi, hogy a polgári türelem nem annyira dogma kérdése, inkább az igazságossága, okossága és szereteté. Az az előny, amit az Egyház a kisebbségek állami elnyomásával itt-ott nyerhetne, jelentéktelenné zsugorodik a mellett a kár mellett, amit a világ közvéleményében okozna, ha kegyetlenségről és türelmetlenségről vádolhatnák.

Igaz, hogy IX. Pius a Syllabus-ban (Prop. 77.) elveti azt a tételt, mely szerint korunkban nem kívánatos többé, hogy a katolikus Egyház minden más kultusz kizárásával legyen az állam egyetlen vallása. Ezt 1864-ben mondta; azóta mindenesetre más lett a világ arculata. Azonban sem ez, sem más nyilatkozat nem igazolja azt a nézetet, hogy a katolikus többségnek meg kell tagadnia a vallásszabadságot a nem-katolikus többségtől. A nantes-i ediktumnak XIV. Lajostól 1685-ben történt visszavonása nemcsak nagy igazságtalanság volt, de politikai baklövés is, mert az adott szó megtartása nélkülözhetetlen alapja a keresztény társadalomnak.

Marad az az ellenvetés, hogy a vallásszabadság biztosítása ugyanazt a jogot biztosítaná az igazságnak és a tévedésnek és hogy ez lemondás lenne a dogmatikus türelmetlenségről. Erre az a felelet, hogy a vallásszabadság nem a tévedés védelme — a tévedés, mint ilyen, nem érdemel támogatást —, hanem a tévedő emberé, akit nem lehet megakadályozni, hogy Isten saját lelkiismerete szerint szolgálja. A téves lelkiismeret is kötelességeket szab és ennek megfelelőleg jogokat is biztosít (Summa Theol., 1—2, q. 19, a. 5.). Megvédeni a tévedésben lévő embert, mikor kötelességét teljesíti, jó valami és az ilyen embernek kétségtelenül joga van hozzá, hogy a helyes útra igazítsák, de el ne nyomják. Ez az egyetlen észszerű eljárás, mert a külső kényszer hipokritává vagy gyávává tesz. Ezért a vallásszabadság biztosítása nem jelenti azt, hogy az igaz és hamis hit ugyanazon a szinten van. De amíg az emberek különböznek abban, hogy mit tartanak igaz hitnek, addig tekintettel kell lenniök mások véleményére és türelmet kell gyakorolniok.

A vallásszabadság nem jelenti azt, hogy a többségnek meg kell hódolnia a kisebbség előtt. A mások hitére való tekintet nem zárja ki a

magunk hitének elszánt védelmét a támadások ellen. A gyakorlatban a többség vallása elkerülhetetlenül előnyöket fog élvezni és nyilvánosan sokkal szabadabban fejezheti ki magát. Ez még a kisebbségnek nem ad okot arra a panasza, hogy mellőzik és elnyomják. Az is nyilvánvaló, hogy a vallási kisebbség sem sértheti a többséget erőszakos propagandával. Többségnek és kisebbségnek egyaránt vigyáznia kell, hogy az igazságért vívott harc a szellemnek és ne az ökölnek legyen csatája. Mindenekelőtt a templomok és a más vallások papjai elleni támadást szigorúan meg kell büntetni. Szent Ágoston arra a kérdésre, hogy szabad-e a hívőknek lerombolni a pogány bálványokat, azt feleli, hogy először a pogányok szívében rombolják le a bálványokat, a többi magától következik. Ez az arany szabály ma is érvényes. Természetesen az államnak joga van, hogy intézkedéseket tegyen a béke feiforgatói és megsértői ellen, de ha szükséges, az államnak azt is biztosítania kell, hogy a különböző vallások közti szellemi küzdelmet az igazságosság törvénykönyve szerint, a közsóra való tekintettel vezessék.

A vallásszabadságnak a történelem tanúsága szerint megvannak a veszedelmei, de vannak megfontolást érdemlő előnyei is. Helyeselni a vallásszabadságot annyi, mint komolyan úgy fogni fel a küzdő Egyházat, amint isteni alapítója mondotta: A földi Egyház nem a győzedelmes Egyház, amelynek hite megtámadhatatlan, jogai megszenteltek; küzdő Egyház ez, amelyet állandóan ellenfelek vsznek körül (Ján. 15, 20.). Az olyan Egyház, melyet az állam óvatosan véd a kriticismus szelrohamai ellen, aligha felel meg annak a képnek, amelynek Krisztus rajzolta meg a körvonalait. Aazonfelül X. Pius mondotta, hogy „sajnálatosan tévednek, akik abban reménykednek, vagy azt képzelik, hogy az Egyház tökéletesen zavartalan állapotot élvezhet, melyben minden úgy történik, ahogyan ők óhajtanák, ahol senki az Egyház tekintélyét kétségbe nem vonja és nekik csak zavartalanságban és kényelemben van részük.“ Az olyan katolikus, aki az államtól mindég különleges védelmet és előjogokat kér, azt a benyomást kelti, hogy lusta a saját erejéből ellenfeleivel megküzdeni.

Az erőszak alkalmazása gyengíti a szellem hatalmát, az erőszak elvetése serkenti azt. Ismerve az emberi természetet, méltán kérdezzhetjük, vajjon hasznos lenne-e az Egyháznak, ha ment lenne minden támadástól? Szent Ignác azért imádkozott, hogy rendjének mindég legyen része üldözésben. És Szent Ágoston őszintén megmondta, hogy az eretnekek megörik a küzdő Egyházat attól, hogy alvó Egyházzá válják. Ha szabad versengés van a vallási testületek közt, az Egyház is sokkal buzgóbban néz a lelkek után. Szent Tamás beszélhetett az egyszerű hívőről, kinek hite erős, mert sohasem hallott más nézetekről, mint amikre tanították, de ma már ritkán terem ilyen ember. Mi már nem katolikus léghört lélekzünk. Ettől csak úgy menekülhetnénk, ha egészen elhagynók a világot (I. Kor. 5, 10.). A védekezésnek ez a régi elképzelése többé már nem megfelelő.

Fejezzük be egy óvatosságra intő megjegyzéssel. Aki a különböző keresztény közösségek egymás közti viszonyát érinti, a legnagyobb

tapintattal és finomsággal tegye, annyi itt az érzékeny pont. E tanulmány tárgya is nyilván azok közül való. E pontokat, amennyire csak lehetséges, gyakorlati módon kell tárgyalni, tisztában kell lenni avval a ténnyel, hogy az embereknek és népeknek különböző vallási meggyőződésük ellenére is békességben kell megélniök egymás mellett. Azért ma is érvényesek azok a szavak, melyekkel Brandi, a Civiltà Cattolica kiadója végezte hasonló tárgyú tanulmányát 1902 júniusában: „Ilyen kényes kérdéseket tárgyalni anélkül, hogy számot vetnénk az Egyház mai változott helyzetével, mindég haszontalan dolog, de gyakran oktalan és ártalmas dolog is, mert az egyenetlenségnek és a gyűlölködésnek nyit ajtót.”

HARSÁNYI LAJOS VERSEI

HAMLET

Lenni, avagy nem lenni? — kérdezed
És töredeled sugárzó két kezed.

Fejed fölött a dán egék lilák,
Gyötröd a szép, halvány Oféliát.

Jégtől sikos a helsingőri tér,
Halott atyád zord szelleme kísért.

Szinészed sir: Hekuba! Mi dolog?
S a gyilkost hirtelen torkon fogod.

Tüzét a mécs patkányra hinti szét
S ketté töröd anyád buja szívét.

A Göncöl rúdja rossz irányt mutat.
Ó merre menj? Hol lelj helyes utat?

Kizökkent a világnak kereke.
Helyére tenni a szereped-e?

Lenni, avagy nem lenni? — kérdezed
És megbomol királyi szép eszed.

Izenjek-e? Remeg a két kezem.
Isten, avagy nem Isten? — kérdezem.